

Juist in het openbaar onderwijs

Over de aandacht voor levensbeschouwing op de openbare school

MARLEEN LAMMERS

Wie denkt dat het openbaar onderwijs geen aandacht mag besteden aan levensbeschouwing, loopt zo'n honderd jaar achter op de actualiteit. De afgelopen eeuw heeft een paradigmaverschuiving plaatsgevonden van een actief neutrale naar een actief pluriforme opdracht. In dit artikel wordt de historische en de huidige wettelijke legitimatie van het vakgebied levensbeschouwing in het openbaar (voortgezet) onderwijs geschetst. Daarin wordt niet alleen de genoemde verschuiving zichtbaar, maar wordt ook duidelijk dat openbaar onderwijs de opdracht heeft om te onderwijzen over levensbeschouwelijke tradities en te werken aan de persoonlijke levensbeschouwelijke ontwikkeling van leerlingen. Daarnaast biedt het openbaar onderwijs ruimte aan levensbeschouwelijk vormingsonderwijs, gericht op het opvoeden in een levensbeschouwing of gericht op de persoonlijke levensbeschouwelijke ontwikkeling binnen een levensbeschouwelijke traditie.

Zo'n tweehonderd jaar geleden had het openbaar onderwijs de wettelijke opdracht om onderwijs te geven *'ter bevordering van de Godsdienst, als een vaste steun van den Staat en ter uitbreiding van kennis (...)'*. Sinds 1814 is er echter op het gebied van godsdienst het een en ander veranderd voor het openbaar onderwijs. Met het vastleggen van de onderwijsvrijheid in 1848 veranderde de wetgeving en kreeg het openbaar onderwijs een algemeen christelijk uitgangspunt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen. Het neutraliteitsbeginsel van het openbaar onderwijs kreeg hiermee een positie in de wet. Een aantal jaren later worden aan de uitgangspunten van het openbaar onderwijs naast christelijke ook maatschappelijke deugden toegevoegd. In de huidige Grondwet, artikel 23, staat beschreven dat het openbaar onderwijs *'met eerbiediging van ieders godsdienst of levensovertuiging, bij wet [wordt] geregeld'*. Openbaar onderwijs beschikt evenals het bijzonder onderwijs over inrichtingsvrijheid vanuit een bepaalde onderwijskundige of pedagogische stroming. Deze mag uiteraard niet godsdienstig of levensbeschouwelijk bepaald zijn.

Van actief neutraal naar actief pluriform

Het openbaar onderwijs is dus neutraal en staat open voor iedereen. Deze neutraliteit kan op verschillende manieren worden ingevuld.

Sinds de financiële gelijkstelling van het openbaar en bijzonder onderwijs in 1920 ontstond het beeld dat het openbaar onderwijs *actief* neutraal zou zijn. De financiële gelijkstelling zorgde ervoor dat het openbaar onderwijs in Nederland gezien werd als een van de zuilen. De identiteit van het openbaar onderwijs moest daarom afgezet kunnen worden tegen het bijzonder onderwijs: als neutraal versus zegend. Het openbaar onderwijs werd terughoudend ten aanzien van levensbeschouwelijke en maatschappelijke visies. Door een verkeerde uitleg van het begrip neutraliteit ontstond het paradigma dat alle vormen van levensbeschouwelijke educatie buiten het openbaar onderwijs gehouden moesten worden. Dit actief-neutrale imago van het openbaar onderwijs leeft nog steeds in Nederland, ondanks de wettelijke opdracht tot actieve pluriformiteit en de ruimte die het openbaar onderwijs biedt voor godsdienstig en levensbeschouwelijk vormingsonderwijs.

De opdracht tot actieve pluriformiteit staat beschreven in de Wet op het voortgezet onderwijs (WVO), artikel 42 (zie kader). Lid 2 en 3 van dit artikel zou je nog steeds op actief neutrale wijze kunnen uitleggen: hoewel alle leerlingen welkom zijn, geven lid 2 en 3 het openbaar onderwijs niet de opdracht iets met die diversiteit in de school en de samenleving te doen. Het eerste lid van dit artikel geeft scholen echter uitdrukkelijk de opdracht om een actieve bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van leerlingen met aandacht voor en onderkenning van de verscheidenheid aan waarden in onze samenleving.

Wet op het voortgezet onderwijs

Artikel 42. Karakter openbaar onderwijs

1. Het openbaar onderwijs draagt bij aan de ontwikkeling van de leerlingen met aandacht voor de godsdienstige, levensbeschouwelijke en maatschappelijke waarden zoals die leven in de Nederlandse samenleving, en met onderkenning van de betekenis van de verscheidenheid van die waarden.
2. Openbare scholen zijn toegankelijk voor leerlingen zonder onderscheid naar godsdienst of levensbeschouwing.
3. Openbaar onderwijs wordt gegeven met eerbiediging van ieders godsdienst of levensbeschouwing.

In deze wettelijke opdracht van het openbaar onderwijs herken ik twee van de door Wiel Veugelers (2008) geschetste modellen over de relatie tussen levensbeschouwing en onderwijs. Namelijk het model 'Leren over de verschillende levensbeschouwingen', dat is gericht op kennis over levensbeschouwelijke tradities, en het model 'Persoonlijke levensbeschouwelijke ontwikkeling binnen een democratisch kader'. In dit model staat de school (formeel) neutraal ten opzichte van de diversiteit aan levensbeschouwingen en wordt de leerling gestimuleerd tot een kritische benadering van de diverse levensbeschouwingen en de persoonlijke levensbeschouwelijke ontwikkeling. Uiteraard geldt bij beide modellen dat de openbare school geen voorkeur uitsprekt voor een bepaalde levensbeschouwing. Maar de opdracht tot levensbeschouwelijke neutraliteit betekent dus niet een levensbeschouwelijke passiviteit.

Het actief-neutrale imago van het openbaar onderwijs leeft nog steeds in Nederland, ondanks de wettelijke opdracht tot actieve pluriformiteit en de ruimte die het openbaar onderwijs biedt voor godsdienstig en levensbeschouwelijk vormingsonderwijs.

Godsdienstig en levensbeschouwelijk vormingsonderwijs

Van levensbeschouwelijke passiviteit kan wettelijk gezien geen sprake zijn in het openbaar onderwijs. Dit wordt versterkt door een ander artikel in de WVO: het openbaar onderwijs biedt namelijk ruimte voor godsdienstig en levensbeschouwelijk vormingsonderwijs. Uitgaande van de door Veugelers (2008) geschetste modellen, kan dit vormingsonderwijs grofweg worden ingedeeld in het model 'opvoeden in een levensbeschouwing' of in het model 'persoonlijke levensbeschouwelijke ontwikkeling binnen een levensbeschouwelijke traditie'. In tegenstelling tot wat velen denken en wat we in de praktijk zien, kent ook het voortgezet onderwijs het recht van ouders op vormingsonderwijs voor hun kind. De onbekendheid met deze wet wordt geïllustreerd door Bakker (2012). Hij beschrijft het godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs dat in het openbaar onderwijs wordt verzorgd door (externe) zendende instanties. Hierbij merkt Bakker op dat ouders in een openbare school *'het wettelijk recht hebben op confessioneel godsdienstonderwijs voor hun kind (...)* Dit recht van ouders geldt overigens alleen in het primair onderwijs, niet in het voortgezet onderwijs'. Het is een misvatting om te concluderen dat dit recht niet bestaat in het voortgezet onderwijs. In de praktijk zien we in het openbaar voortgezet onderwijs inderdaad geen godsdienstig vormingsonderwijs, zoals in het primair onderwijs. Het recht op dit onderwijs is echter wel degelijk van toepassing op het voortgezet onderwijs en komt tot uitdrukking in de WVO, artikel 46 en 47 (zie kader).

Wet op het voortgezet onderwijs

Artikel 46

1. Aan de openbare scholen worden op verzoek van kerkelijke gemeenten of van plaatselijke kerken de leerlingen in de gelegenheid gesteld in de schoollokalen godsdienstonderwijs te volgen van godsdienstleraren, daartoe door die gemeenten of kerken aan te wijzen.

Artikel 47

1. Aan de openbare scholen worden op verzoek van door Ons tot dit doel toegelaten genootschappen op geestelijke grondslag de leerlingen, wier ouders, voogden of verzorgers daartoe de wens te kennen geven, in de gelegenheid gesteld in de schoollokalen levensbeschouwelijk vormingsonderwijs te volgen van leraren, daartoe door deze genootschappen aan te wijzen.

Een verschil met het primair onderwijs is dat uit de WVO niet direct blijkt of (en hoeveel uur) de lessen onder schooltijd moeten plaatsvinden. Wat vaststaat, is dat het bevoegd gezag kosteloos een verwarmd en verlicht schoollokaal voor het godsdienstonderwijs beschikbaar moet stellen. De leraar wordt aangewezen door kerkelijke gemeenten, plaatselijke kerken ofwel verenigingen met als doel het geven of doen geven van godsdienstonderwijs. Interessant is dat in de WVO de mogelijkheid is geboden om de instanties die genoemd worden in artikel 46 en 47 te subsidiëren. Het voortgezet onderwijs maakt niet of nauwelijks gebruik van deze mogelijkheid.

In tegenstelling tot wat velen denken en wat we in de praktijk zien, kent ook het voortgezet onderwijs het recht van ouders op vormingsonderwijs voor hun kind.

Om hier meer inzicht in te krijgen, heeft VOS/ABB¹ in 2011 een aantal scholen voor openbaar voortgezet onderwijs bevraagd op het thema levensbeschouwing. De vragenlijst werd ingevuld door 29 respondenten van scholen uit heel Nederland. Hoewel we voorzichtig moeten zijn met het generaliseren van de uitkomsten, geeft deze enquête wel een beeld.

1 VOS/ABB is de Vereniging van openbare en algemeen toegankelijke scholen.

Opvallend was dat 79% van de respondenten aangaf op de hoogte te zijn van de inhoud van artikel 46/47 WVO en dat eenzelfde percentage niet inventariseert of ouders behoefte hebben aan dit onderwijs. Het vormingsonderwijs, zoals beschreven in artikel 46/47 WVO, wordt ook niet aangeboden op de scholen uit de steekproef. Als het leergebied levensbeschouwing al aan bod komt, is dat bij deze respondenten voornamelijk geïntegreerd in de vakken geschiedenis en maatschappijleer. Het lijkt daarmee beperkt te zijn tot het leren over verschillende levensbeschouwingen, gericht op het kennis hebben van gebeurtenissen, verhalen en rituelen, en niet op de ontwikkeling van een eigen levensvisie.

Behoeftte aan en pleidooi voor levensbeschouwelijke educatie

Het openbaar onderwijs heeft wettelijk gezien dus diverse taken op het gebied van levensbeschouwelijk onderwijs. Zoals in dit artikel geschetst, heeft openbaar onderwijs de opdracht om te onderwijzen over levensbeschouwelijke tradities en te werken aan de persoonlijke levensbeschouwelijke ontwikkeling van leerlingen. Tevens biedt het openbaar onderwijs ruimte voor vormingsonderwijs, gericht op het opvoeden in een levensbeschouwing of op de persoonlijke levensbeschouwelijke ontwikkeling binnen een levensbeschouwelijke traditie. In 2012 heeft VOS/ABB in opdracht van een school voor voortgezet onderwijs een behoeftepeiling uitgevoerd naar het vakgebied levensbeschouwing. De enquête werd ingevuld door meer dan 300 respondenten (onder wie 153 zittende ouders en 152 potentiële ouders die werden benaderd via de basisscholen uit het voedingsgebied).

Uit de enquête bleek dat een kwart van de ouders vindt dat er helemaal geen levensbeschouwelijk onderwijs moet worden verzorgd door de school. Hierin komt het beeld naar voren dat openbaar onderwijs actief neutraal zou moeten zijn. Een ruime meerderheid van de ouders gaf echter aan dat zij algemene levensbeschouwelijke vorming wensen voor hun kind. Het aanbieden van godsdienstonderwijs in een bepaalde richting werd door ongeveer een vijfde van de respondenten als wenselijk geacht.

Uit de toelichtingen die ouders gaven, bleek dat zij het van belang vinden dat leerlingen op de hoogte zijn van het thema levensbeschouwing. Een tweede reden die veel werd genoemd, was dat ouders het bevorderen van begrip voor elkaar belangrijk vinden. Een toelichting van een van de respondenten illustreert dit: “Als onderdeel van de algemene ontwikkeling vind ik dat er aandacht mag worden besteed aan de verschillende godsdiensten die we in de wereld hebben, maar niet meer dan dat. Elkaars gewoonten en gebruiken leren kennen, puur om begrip en respect voor elkaar te kweken in onze multiculturele samenleving. De kerk, moskee, synagoge of tempel lijkt me de juiste plek om actief godsdienst te belijden.”

De drie vormen van levensbeschouwelijk onderwijs - geestelijke stromingen, levensbeschouwelijke identiteitsontwikkeling en vormingsonderwijs - kunnen elkaar versterken. Gezamenlijk vervullen zij alle taken op dit domein van het openbaar onderwijs.

Ontmoetingsonderwijs bij uitstek

Uit veel reacties komt naar voren dat ouders kennis en begrip belangrijke aspecten vinden van levensbeschouwelijke educatie. VOS/ABB ziet het als kans voor het openbaar onderwijs om vanuit deze uitgangspunten het thema levensbeschouwing expliciet neer te zetten en te benoemen in het voortgezet onderwijs. Het openbaar onderwijs is namelijk het ontmoetingsonderwijs bij uitstek, als je kijkt naar de wet en de kernwaarden van het openbaar onderwijs (Te Bos en Huigsloot, 2008).

Levensbeschouwing in het openbaar onderwijs is een vorm van ontmoetingsonderwijs, waarin zowel ruimte is voor kennis over levensbeschouwelijke stromingen als voor uitwisseling vanuit de eigen ervaring van de leerling, het vormen van een eigen levensvisie en het kunnen begrijpen en respecteren van de levensvisie van anderen. Want naast de opdracht om aandacht te besteden aan geestelijke stromingen, heeft het openbaar onderwijs ook een rol in de identiteitsontwikkeling van leerlingen. Deze dubbele opdracht vraagt wel een bepaalde kennis en vaardigheid van de docenten die zich zullen bezighouden met dit onderwijs. De complexiteit van dit vakgebied in een heterogene leerlingpopulatie wordt ook door Veugelers (2008) benadrukt.

Ten slotte kan in het voortgezet openbaar onderwijs ook ruimte zijn voor vormingsonderwijs, waarin zegend onderwijs een plaats heeft en de traditie van de leraar (van een externe instantie) mag worden overdragen op de leerling. Dit wordt in het openbaar basisonderwijs reeds jaren gegeven in de vorm van G/HVO, godsdienstig of humanistisch vormingsonderwijs, maar het is zoals eerder gezegd ook mogelijk, en voor een deel van de ouders gewenst, in het voortgezet openbaar onderwijs.

De drie vormen van levensbeschouwelijk onderwijs - geestelijke stromingen, levensbeschouwelijke identiteitsontwikkeling en vormingsonderwijs - kunnen elkaar versterken. Gezamenlijk vervullen zij alle taken op dit domein van het openbaar onderwijs.

Literatuur

- Bakker, C. (2012). Identiteit in het openbaar onderwijs. In: *Narhex*, jrg 12, nr. 1, 35 - 41.
- Bos, K. te & Huigsloot, M. (2008). *Over openbaar onderwijs*. Woerden: VOS/ABB.
- Mentink, D. & Vermeulen, B.P. (2011). *Artikel 23 Grondwet*. Den Haag: SDU Uitgevers BV.
- Veugelers, W. (2008). Docenten levensbeschouwing en onderwijs. In: *Ethiek & Maatschappij*: jrg 11, nr. 3, 26-39.